

Egyházi énekeskönyveink reformja 1800 körül

Megjelenési helye:

Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban, szerk. Gábor Csilla és mások,
Kolozsvár, Bolyai Társaság, Egyetemi Műhely Kiadó, 2013, 249–257.

Sok változás történt 1800 körül egyházi felekezeteink énekeskönyveiben. Mivel a magyar irodalom fejlődéstörténeti koncepciójú történeti elbeszélése a korszak vallási irodalmát tárgyköréből kizárta, az énekek irodalmi értékeléséről csak elvétve olvashatunk.¹ Az egyházak közösségi (és gyakran a hívek egyéni) életében funkcióval rendelkező, állandó mondanivalójú énekeskönyvekben a különböző korszakokban keletkezett műveket együtt, egymás mellett, gyakran egymásra rétegezten találjuk. Az elvilágiasodás folyamata, különösen a racionalizmus terjedése szintén nyomot hagyott rajtuk.

Az énekeskönyvekben évszázadok hagyományaként zoltárok, ókeresztény himnuszok és liturgikus énekek fordításai, közösségi és egyénibb hangú későbbi költemények rögzültek. A 17. század végére kialakult törzsanyagot a 18. században eltérő mértékben, de mindegyik felekezet kiegészítette, aztán a vaskos kötetek kerültek forgalomba. A 18. század derekán többé-kevésbé állandó kiadványokkal számolhatunk: katolikusoknál a *Cantus catholicivel*² (Erdélyben a *Cantionale catholicummal*³), evangélikusoknál a *Új zengedező mennyei karral*,⁴ reformátusoknál az debreceni „öreg” *Énekeskönyvvel* (1778) és előzményeivel.⁵ Protestánsoknál általánosan elterjedt volt Szenci Molnár Albert zoltárfordításainak használata is. Az említett gyűjteményes kötetek (Szenci zoltárfordításainak kivételével) úgy jöttek létre, hogy már

¹ A téma irodalomból történt kizárását jól szemlélteti Kazinczy Ferenc véleménye, hogy Berzsényi Dániel *Fo-háskodása* „alatta van a tárgynak”. Lásd a 25. jegyzetet.

² Nagy példányszámú kiadása: *Cantus catholici ex editione Szeleptseniana. Régi és új deák, és magyar ájtatos egyházi énekek, és litániák. Mellyekkel a keresztyének esztendő által való templomi solennitásokban, processiókban és egyéb ájtatosságokban szoktak élni. Most újonnan más több szép énekkel megsaporítottak, és a keresztyéneknek lelki épületekre és vigasztalásokra ki-botsáttattak*, Nagyszombat, 1738.

³ KÁJONI János, *Cantionale catholicum, Régi, és új deák, és magyar ájtatos egyházi énekek, dicsiretek, soltarok, és lytaniak ...* Mostan pedig P. P. F. BALAS Agoston theologus által a fogyatkozásokból megjobbitatván, és némelly deák, s magyar énekek kihagyattván, újjak tétetenenek helyekben, és Istennek dicsiretére, s a keresztyének lelki vigasztalására újjonnan ki-bocsáttatott, Csíksomlyó, 1719.

⁴ *Új zengedező mennyei kar, az-az régi és újonnan szereztetett válogatott isteni énekeket és lelki dicséreteket magában foglaló, szép rendbe vétetett graduál*, Frankfurt, [Sopron], 1743¹.

⁵ *Az Isten anyaszentegyházabéli közönséges isteni-tiszteletre rendeltetett énekes könyv, mellyben vagynak hymnusok, [...] régi istenes énekek*. Sok kiadása van, Debrecenben is gyakran kiadták.

meglévő énekekből válogattak, figyelembe véve a kialakult énekgyakorlatot.⁶ A gyarapodás nagy része fordítás.

Egy-egy korban (például a barokkban) természetesen eltérő minőségű énekek keletkeztek. A nyomtatott kiadásokban is tarka a kép, ráadásul a kántorok kéziratot másolataiban, énekeskönyvekben egyes énekek tovább variálódtak, újabb szövegek jöttek létre. Az (esetleg bővített) új kiadásokat a közösség igénye indokolta, a gyakori szövegromlásokat általában az új kiadások javították. Mostani vizsgálódásomban arra figyelek, hogy 1800 körül milyen új énekekkel bővültek a felekezeti énekeskönyvei, megváltozott-e azok szerkezete, az új kiadásokból mely énekek maradtak ki, a meghagyottakban történt-e szövegromlások javításán túlnyúló átalakítás. Mivel a hivatalosan kiadott népénekeskönyvekben, gyülekezeti énekeskönyvekben eredetileg főleg liturgiához kapcsolódó közösségi énekek szerepeltek, tanulsággal szolgáltak a liturgia és az énekszövegek közötti összefüggések is.

A 18. századi új eszmerendszer, új alkotási módok megérintették az egyházi irodalom művelőit is. A század második felében papok, szerzetesek, gyülekezeti lelkészek, tanárok, kántorok és versszerzésben járatos egyéb világi személyek is akadtak, akik új stílusú és mondanivalójú énekekkel „jobbították” az énekeskönyveket. Az általános igyekezetről Sikos István győri lelkész így írt a *Keresztény új énekeskönyv* előszavában: „[...] mindenik felekezet egy szent tűztől elragadtatva kezdett köz- és magánáhitatosságra szánt könyveinek jobbításához s gyarapításához.”⁷ Az új mondanivaló (különösen az evangélikus egyházban) a német racionalista énekek elterjesztését jelentette. 1777-ben Kolozsvárott már a református énekeskönyvbe is sok új ének került érzelmes, barokk énekek helyére,⁸ katolikusok énekeit is befolyásolta a bécsi „divat”.

A továbbiakban felekezetenként veszem számba az 1800 körüli időből ismert énekeskönyv-reformokat.⁹ Közös bennük, hogy tudatos, felülről szervezettek és (a hívek igényeire különböző mértékben figyelve, a meghagyott régi énekek mellé, vagy helyettük) új énekek bevezetését tűzték ki célul. Több esetben követhető, hogy az előjárók által kijelölt bizottságok döntései alapján hagytak meg, vagy távolítottak el korábbi énekeket. Új énekek létreho-

⁶ FEKETE Csaba, *Paralipomena avagy elvetett énekek = Régi vallásos énekek és énekeskönyvek*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest–Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar–Szent István Társulat, 2011 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 2), 21–62.

⁷ KISS János, *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület énekeskönyvei, I/1*, Sopron–Tapolca, Gépírat, 1951. ; Uő, *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület énekeskönyvei, II/1, Énektörténet – Az 1805-ös és 1811-es énekeskönyvek anyaga*, Sopron–Tapolca, Gépírat, 1951–1952. A kötetek lelőhelye: Evangélikus Országos Könyvtár, 19848-I-1. és 19848-II-1. I. h.: I, 30.

⁸ *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett énekes könyv*, Kolozsvár, 1777¹.

⁹ Nem foglalkoztam az unitáriusokkal. Kolozsvárott 2011 augusztusában elhangzott előadásom hozzászólásaiból ismerhettem meg, hogy az unitáriusoknál még 1827-ben is használtak „graduál”-okat.

zását indokolhatta belső egyházi reform, nyugati eszmékhez alkalmazkodás, de gyakran előfordult az is, hogy régi énekek szövegein igazítottak, sőt átírták azokat. Közös vonás, hogy a megvalósításban jeles költők vettek részt.

Katolikusoknál a *Cantus catholici* és a *Cantionale catholicum* 18. századi kiadása, de különösen a kéziratos kiegészítések nem támogatták kellően a reformkatolicizmus törekvéseit. A magyarországi megújulást szorgalmazók (például Muratori-követők) igyekeztek a vallási élet központjába állítani a Szentírást és a szentmisét. Ennek érdekében a liturgia cselekményéhez a meglévőknél közelebb énekszövegekre volt szükség. Kialakultak a szentmise cselekményét végigkísérő miseénekek és az ún. perikopális olvasmányénekek. A 18. század közepétől gyakran jelentek meg ének-összeállítások imakönyvekben.

Nagy Ignác székesfehérvári megyéspüspök énekeskönyv-reformjának eredményét Ányos Pál pálos szerzetes nevéhez köti a kutatás. 1785-ben (Ányos halála után) jelent meg az *Énekek könyve* című kötet, amelynek bevezető intésében azt olvassuk, hogy „a jó énekek fogatkozása miatt csúfoltatott az isteni szolgálatot illető tisztaság”, ezért „szükséges volt az Evangéliom, és Anyaszentegyháznak lelke szerént való énekeket elrendelni”, s ezzel a „zur zavar énekek” helyére „istenesebb és lelkiebb” énekeket adni.”¹⁰

A 99 éneket tartalmazó kötet felépítése: Isteni gondviselés – keresztény tudomány – reggeli énekek – a szentmisének részeire alkalmaztatott énekek – énekek innepekre (megfelelő helyre osztva a szentekről szóló énekekkel) – vasárnapi énekek (benne böjti énekek) – estvéli énekek – litániák (Szentháromságról, Oltáriszentségről, Jézus Nevéről Boldogasszonyról, Szentlélekről, Sz. István királyról, Mindenszentekről) – imádságok. Minden vasárnapra van perikopális olvasmányének, amely a vasárnapi evangéliumi szakasz verses homiletikai feldolgozása, epikus elbeszélő hangon. Az ünnepekre szóló énekek közé Ányos csak néhányat vett át régebbi gyűjteményekből (ilyenek pl. *Pange lingua*, *Vexilla regis*, *Stabat mater*, de ide sorolhatjuk az imádságok közt található *Te Deumot* is), ám e közismert énekeket is saját fordításában közölte.¹¹ Már Császár Elemér kiemelte, hogy Ányos énekeskönyvében változatos formájú, jó zenei hatású versek találhatóak,¹² ugyanakkor nincsen benne sem kotta, sem nótajel-

¹⁰ *Énekek könyve szükséges litániákkal és imádságokkal a Magyar Keresztény Katolika Anyaszentegyház szolgálatjára Székes Fejérvári Püspökségben*, Pest, Landerer, 1785.

¹¹ Vö. SZELESTEI N. László, *Himnuszfordítások Ányos Pál Énekek könyve című kötetéből = Eruditio, virtus et constantia – Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére, I*, szerk. Imre Mihály stb., Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2011, 281–291; Uő, *Két 18. század-végi Te Deum = Bibliotheca et Universitas – Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, szerk. Kecskeméti Gábor, Tasi Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 359–366.

¹² CSÁSZÁR Elemér, *Ányos Pál (1756–1784)*, Bp., 1912 (Magyar történeti életrajzok, 57), 215–219.

zés. Az énekek jelentős részét átvette Szentmihályi Mihály énekeskönyve, aki nótajelzést is ad, gyakran áll azonban az énekek előtt a „Saját nótára” megjegyzés.

Az *Énekek könyve* püspöki megbízásra készült. Énekeskönyvként való használatáról nincsenek közvetlen adataink. Az olvasmányénekek nem váltak általánosan használtakká, bár Bozóki Mihály énekeskönyvében és Szentmihályi Mihály énekeskönyvének függelékében is találkozhatunk ilyenekkel. Az *Ím arcunkra borulunk...* kezdetű miseének későbbi gyakori kiadások révén vált közismertté. Szentmihályi kötetén kívül kéziratos énekeskönyveinken (pl. Egervári énekeskönyv) találkozhatunk több *Énekek könyvéből* származó, elterjedtté vált népdalokkal.

Az egri egyházmegyében Eszterházy Károly püspök már 1775-ben körlevelet adott ki egy egyházmegyei énekeskönyv összeállításának ügyében. A nyomtatott anyag felhasználása mellett a népi gyakorlatban élő énekek összegyűjtését is kérte, dallamukkal együtt. A reform indokál emléttetjük elsősorban az éneklésben tapasztalt nagy összevisszaságot, néha már a katolikus hittől össze nem egyeztethető szövegek előfordulását. A szerkesztőbizottság vezetője Szentmihályi Mihály lett, az ő irányításával készült el és jelent meg 1797–1798-ban az új énekeskönyv.¹³ A címlap és az előszó szerint Szentmihályi a kötetet „az híveknek lelki-javokra régi, és újjabb könyvekből, különös írásokból, maga készített munkáiból-is” állította össze. A *Cantionale catholicum* 1719. évi kiadását már csak nehezen lehetett megszerezni, az „ékes versekkel készített” és főleg a Dunántúlon használt *Cantus catholici* hiányosságai, továbbá a kántorok hibás másolatai szintén sürgették a „bővebb énekes könyv” készítését. „Némelly régi énekek, a’ mint a’ könyvekben találtak, változás nélkül a’ népnek kedveszerént, meg-hagyattak; némellyek pedig papi társaim’ ítélete-szerént-is meg-hosszabbítottak, vagy rövidebb számba vétettek.” Tartalmi (hosszabbítás, rövidítés) és ritmikai javítások bőven akadnak a kiadványban. A szakirodalom szerint az összeállítás során ténylegesen élő gyakorlatra támaszkodtak, a kötetben régebbi és új énekek egyensúlyban vannak. Hozzányúltak néhol az Ányos Páltól (*Énekek könyve*, 1785) átvett szövegekhez is, például például *Kis-asszony napján* vagy a *Boldog Asszony Fogantatása napján* éneklendőkhöz. Bár hangjegyek nélkül jelent meg a kötet, a kéziratban maradt dallamanyagból Rajeczky Benjamin megállapította, hogy nyomtatott forrásokban meglévő énekek esetében is a népi gyakorlatot vették figyelembe.¹⁴

¹³ SZETMIHÁLYI Mihály, *Egyházi énekes könyv, [...] Eszterházy Károlynak [...] kegyelmes engedelmével az híveknek lelki-javokra régi, és újjabb könyvekből, különös írásokból, maga készített munkáiból-is egybe szedte, gondos vigyázással írásban tette, 's öt részre fel-osztotta*, Eger, 1797.

¹⁴ BÁRDOS Kornél, *Eger zenéje, 1687–1887*, Budapest, Akadémiai, 1987, 35–39.

Szintén tartalmaz régebbi, a 18. század népszerű énekeskönyveiből, a *Cantionale catholicumból* és a Szelepcsényi-féle *Cantus catholiciból* átvett énekeket Bozóki Mihály Vácott 1797-ben kiadott énekeskönyve. Szövegeinek több mint egyharmada régebbi, de már sok új divatú, késő barokk és bécsi klasszicista ének található benne.¹⁵ A kötet címlapja azt mondja, hogy benne a régi énekek „más új énekekkel meg bővítve találtnak”. Szentmihályinál még a függelékek közt szerepelnek zsoltárparafrázisok, Bozókinál már csak a hét bűnbánati zsoltárt találjuk meg.¹⁶

Eszterházy püspök egyházmegyei énekeskönyv kiadását rendelte el, de mivel időközben Bozóki Mihály szerette volna, ha a énekeskönyvét és Szentmihályiét összedolgozva, együtt jelentetik meg. Vácott azonban ragaszkodtak az önálló megjelentetéshez. Bozóki kötete egy évvel Szentmihályié előtt, kottákkal látott napvilágot. Használatát Eszterházy püspök nem engedélyezte egyházmegyéjében, Szentmihályi kötetéhez azonban megszerezte a veszprémi és a kalocsai egyházi támogatást.¹⁷

* * *

A 18. századi evangélikus énekeskönyvek bő merítésben tartalmaznak még hazai protestáns hagyományú énekeket, de sok bennük a német korál-fordítás és azok nyomán írt ének is. Az utóbbi csoport közös jellemzője a személyesség és az egyéni érzelmek előtérbe kerülése. A 18. század végén, előbb a hazai német (pozsonyi, soproni, győri) énekeskönyvekben, majd a 19. század elején jórészt azok fordításai alapján összeállított magyar nyelvű énekeskönyvekben a szubjektív vallási érzések kiküszöbölését, racionalista felfogás alapján megfogalmazott oktató szövegek tömeges megjelenését figyelhetjük meg. A racionalista-morális felfogásban írt énekszövegek esztétikai értékükkel csak ritkán vonják magukra figyelmünket.

Az evangélikus egyház vezetői – és az egyházi énekreform végrehajtására kijelölt személyek, a magyarországi német egyházak énekeskönyveit tekintették mintának, amelyben gyakoriak Gellert költeményei.¹⁸ A munkálatok már 1793-tól folytak. A készülődés elveiről, menetéről, az eredményről és a tiltakozásokról Kiss János kéziratós művéből tájékozódhatunk.¹⁹ A gondos előkészületek során még közmegegyezésre törekedtek. A tervek szerint az új éne-

¹⁵ *Katólikus kótás énekes könyv, mellyben foglaltatik az apostoli hit, reménység, és szeretet, három részekre felosztatva, és az egész esztendőre alkalmaztatva, a Tsiki, és a Szeleptsényi nevezetű énekes könyveinkből, a válogatott énekek ki-szededetve; s más új énekekkel meg-bővítette találtnak, Vác,*

¹⁶ HOLL Béla, *A magyar nyelvű zsoltárénekek katolikus hagyománya* = H. B., *Laus librorum, Válogatott tanulmányok*, Budapest, 2000 (METEM-Könyvek), 47–48.

¹⁷ BÁRDOS, *Eger zenéje*, (j.), 38.

¹⁸ Sopronban használtak a német gyülekezetben új énekeskönyvet ([GAMAUF, Samuel], *Gesangbuch zum gottesdienstlichen Gebrauch für evangelische Gemeinden*, Preßburg, Weber, 1785), Pozsonyban 1788-tól ([Windisch, Karl Gottlieb], *Neues Gesang und Gebetbuch zum gottesdienstlichen Gebrauch der evangelischen Gemeinde in Pressburg*, Pressburg, Löwe, 1788), Győrött 1794-től.

¹⁹ Lásd a 7. sz. jegyzetet.

kek „meg vizsgálás végett annak idejében Currentáltatni 's Politicus Urainkkal is közöltetni fognak.”²⁰ Kezdetben egységes volt a lelkészi kar véleménye az új énekek bevezetéséről, és a régiékről javításáról. Az 1805-ben Pozsonyban megjelent *Új énekes könyvben*²¹ az énekek fele származott nem a 18. században szinte kizárólagosan használt *Új zengedező mennyei karból*.²² 1803-tól Kis János és néhány társa a régi énekek teljes elvetését sürgették. Kis a győriek felkérésére elkészítette az ún. *Nagy-győri énekeskönyvet*, amely 1811-ben jelent meg *Keresztény új énekeskönyv* (később: *Dunántúli énekeskönyv*) címmel. Az új stílusú, racionális-morális énekek milyenségéről már a folyamat kezdetén, 1795-ben döntöttek. („Novis item nonnullis energicis tamen et piis Cantilenis signanter Gellertianis hungarice vertendis...”)²³

A kötet átlátható szerkezetű, négy szakaszra osztott: 1. Idő szerint való énekek, 2. A hit-tudománynak nevezetesebb ágazatai (ehhez járul: az egyházi esztendő ünnepeköréi, a szentségek, halotti énekek), 3. Az igaz kereszténység gyakorlásáról, 4. Különös esetekre való hálaadások és könyörgések. A hagyomány mellőzése miatt különösen sok bírálat érte a kötetet. Már az *Új zengedező mennyei kar* személyes hangvételű énekei is távolodtak a biblikus-liturgikus hangtól, ám ott az élmények közvetítésében, a szövegek megfogalmazásában sok irodalmi értékkel találkozhatunk. Az 1811-es *Keresztény új énekeskönyv* (felülről a gyülekezetekre kényszerített) új verseiben gyakori a praktikus, általánosságban maradó vallásosság átélés nélküli, oktató-buzdító megfogalmazása. És mégis, éppen Kis János e témában írt vallásos verseit tanulmányozva találtunk közvetlen kapcsolatot elfogadottan belletrisztikai művel, Berzsenyi Dániel *Foháskodásával*. Kazinczy Ferenc Berzsenyi verséről azt írta, hogy „messze alatta van a tárgynak”, Kis János verseinek kiadásából pedig kihagyta annak a nem énekeskönyv számára írott vallásos verseit.²⁴ Miként a *Foháskodásban*, Kis János némely vallásos versében (melyek között akad a *Foháskodással* párhuzamba állítható!) túllépett a kor divatos vallásos verseinek jellegzetességén, a vallásos érzés áttörte a hideg ész szférájába emelt Isten-fogalmat, a személy közvetlen Isten-kezelésbe került.²⁵

* * *

²⁰ KISS, A *Dunántúli*, (7. j.), II/1, 6.

²¹ *Új énekes könyv, mely a régi Gráduál szerint alkalmas igazításokkal és némely régi énekek helyett újakkal jobbitva készítettett...* Pozsony, Wéber, [1805]. [= Kerületi énekeskönyv]

²² KISS, A *Dunántúli*, (7. j.), II/1, 10.

²³ Idézi KISS János, *A Dunántúli*, (7. j.), I/1, 7. – VÁRADY Imre, *Gellert hazánkban*, Bp., 1917 (Német philológiai dolgozatok, 20) című művében az egyházi énekeskönyveket nem tárgyalja.

²⁴ KISS János, *Lelki áldozatok imádságokban és énekekben* (Sopron, 1812¹). Kazinczy kiadása: KIS János' *Verssei*, kiadta KAZINCZY Ferencz, I–III, Pest, 1814–1815.

²⁵ Vö. SZELESTEI N. László, *Berzsenyi Dániel Foháskodása és az evangélikus egyházi költészet = „...friss szellő eleven virágból...” – Versértelmezések Sipos Lajos tiszteletére*, szerk. FINTA Gábor, Piliscsaba, PPKE BTK, 2010 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 9), 27–42. = *Életünk*, 2011/1, 51–63.

A református gyülekezeti énekeskönyvek új és új kiadásai a 16. század vége óta fokozatosan bővülve őrizték a hazai hagyomány énekeit, a magyar gregorián örökségét, a szertartási himnuszokat, továbbá a psalmusokból vett isteni dicséreteket. Tartalmazta ezeket a debreceni „öreg” *Énekeskönyv* (1778) is. Tudatos, a racionalizmus szellemében végrehajtott változtatásra közmegegyezéssel, a Benedek Mihály által szervezett énekeskönyvreform megvalósításával került sor.²⁶ 1806-ban kelt a kötet előszava, 1808-ban jelent meg először, 1813-tól vált hivatalos énekeskönyvvé. (1920-ig maradt használatban.)

A régi énekek helyett újakat készítettek, ügyelve azoknak irodalmiságára, a meghagyottakat javították. Például Benedek Mihály egy elfogadott határozat értelmében, ha egyes számban álltak e közösségi éneklésre szánt versek, többes számba írta át azokat.²⁷ Az irodalmi minőségre ügyelésben a *Debreceni grammatikát* szerkesztő Benedek mellett ott állt Fazekas Mihály és Földi János. A beküldött új énekek válogatás alapján kerültek be a készülő kötetbe. Az énekeskönyv szerzői között szerepel Keresztesi József, Lengyel József, Szentgyörgyi József, Pálóczi Horváth Ádám. Az Előszóban olvashatjuk, hogy azokat, „akik poétai ajándékjaikról, mind egyéb e végre megkívántató tudományokban való jártasságokért esméreteresek voltak, megszólították és új énekek szerzésére szorgalmaztatták”. „Ha az énekszerzés csak abban állana, hogy annak két vagy több sorai egyenlőképen végeződjenek, kitelnék ez a munka még az együgyű emberektől is: de az úgynevezett kádenciákon épülni szokott énekek, gyermeki, sovány és minden erő nélkül való szószaporításra mennek ki, ellenben a vallásra tartozó vagy szent dolgoknak oly eleven leírása és hathatós előadása, mely mind az értelmet gyönyörködtesse, mind a szívet indítsa és buzdítsa, tudományt, és nem mindeneknek adatott elmebeli tehetséget kíván.”

A református gyülekezeti éneklést és verselést 1806-ban klasszicista törekvések jegyében formálta meg az új eszményekre tekintő énekeskönyv, kivette magából a hagyományt. A kötetbe nagy számmal kerültek be kortárs szerzők „száraz és költőietlen” versei, de irodalmilag jó megfogalmazások is.²⁸ Csomasz Tóth Kálmán szerint „A régi magyar énekek – néhány hírmondóul meghagyottat leszámítva – csaknem gyökeres kiirtásával megszakadt a református éneklés hagyományi folytonossága.”²⁹

* * *

²⁶ *Közönséges isteni tiszteletre rendelt énekes könyv*, Debrecen, 1808¹.

²⁷ FEKETE, *Paralipomena*, (6. j.), 39.

²⁸ Fekete Csaba több tanulmányát „az eddigről részben eltérő szempontú és megalapozottabb értékelés” jegyében írta.

²⁹ *Csomasz Tóth, Kálmán, A református gyülekezeti éneklés*, Bp., Ak....., 1950, ????

Összegezve: az evangélikus és református énekeskönyvek reformja felülről vezérelt, tudatosan megfogalmazott program eredménye volt. Az énekeskönyvek bevezetése kiterjedt valamennyi magyar nyelvű egyházkerületre. A hivatalos kezdeményezéseket széleskörű összefogás követte, abban a kor irodalmában jártas személyek kerültek döntési helyzetbe. Az eredmény: a „kötelezővé” tett énekeskönyvekben racionalista felfogású és divatos irodalmi irányzatokat követő énekek foglalták el a régebbi énekanyag jelentős részének helyét. Katolikusoknál nem beszélhetünk sem közös kezdeményezésről, sem „nem vallási” szempontok előtérbe kerüléséről. Az ismertetett egyházmegyei kezdeményezések közül Ányos Pál *Énekek könyve* című kötete püspöki felkérésre készült. Énekeskönyvként való használatát csak a székesfehérvári egyházmegyéből tudjuk kimutatni. Szentmihályi Mihályt is püspöke bízta meg, énekeskönyvében régi és új énekeket vegyesen találunk. Bozóki Mihály énekeskönyvében már többségben van az újabb kor énekanyaga, a német (osztrák) klasszicista versezetek, amelyek közt ritka a mélyebb teológiai tartalom és élmény. Szentmihályi Mihály és Bozóki Mihály énekeskönyvei megjelenésük után szélesebb körben elterjedtek.

A keresztény felekezetek énekeskönyveinek fentebb tárgyalt reformja abban a korban történt, amikor a vallási irodalom kiszorult az belletrisztika köréből. A reform hívei, ismervén a modern kor divatos, korszerű irányzatait, talán túlságosan ahhoz akartak alkalmazkodni. A reform során sok igazi bensőségességet és buzgóságot megfogalmazó éneket száműztek a használatból, s helyükre általában a természetfeletti élményeket nélkülöző, buzdító-oktató célzatú verseket helyeztek.

Az előadás kivonata

A 18. század végén magyarországi vallási felekezeteinknél párhuzamosan jelentek meg új típusú, a barokk érzelmességet kiküszöbölő, racionalista felfogású énekeskönyvek. Az evangélikus és református egyházakban központi irányítással, kötelezően vezették be a 19. század elején azokat. A reformátusok, országos felhívásra támaszkodva írtak új szövegeket, szinte teljesen mellőzték a sajátosan magyar énekkincset. Az evangélikusok Kis János irányításával, főleg a hazai német nyelvű énekeskönyvek racionalista énekeit vették át, azokat utánozták. A katolikus egyházmegyékben is akad radikális változtatási szándék (például 1785-ben a székesfehérvári egyházmegyében Ányos Pál énekeskönyve), de a 18. század végén kiadott, aztán elterjedtté vált énekeskönyvek (Eger, 1797/98; Vác 1797) hagyományörzőnek tekinthetőek. (Bár Bozóki Mihály váci énekeskönyvében már csak egyharmadnyi régi ének található.) A korszakban létrejött énekek többsége mély teológiai tartalom és élmény nélküli, buzdító-oktató, igazi irodalmi érték nélküli versezet.